

प्रा. डॉ. विलास आघाव
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,
आदर्श महाविद्यालय, हिंगोली त्रि, हिंगोली
(अध्यक्ष, राज्यशास्त्र अभ्यास मंडळ)
स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड

प्रा. डॉ. विलास आघाव हे आदर्श महाविद्यालय, हिंगोली,
जिल्हा हिंगोली येथे उपप्राचार्य, प्राध्यापक, राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
(पदवी, पदव्युत्तर) म्हणून कार्यरत आहेत. स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा

विद्यापीठ, नांदेड राज्यशास्त्र अभ्यास मंडळाचे अध्यक्ष व विद्या परिषदेचे सदस्य, राज्यशास्त्र
विषयातील पीएच.डी. चे संशोधन मार्गदर्शक म्हणून देखील कार्यरत आहेत. ते एक विद्या व्यासंगी व
सशोधक वृत्तीचे विद्यार्थी प्रिय अध्यापक आहेत.

विविध पुरोगामी चळवळीतही ते निरंतर कार्यरत आसतात. त्यांनी विविध आंतरराष्ट्रीय व
राष्ट्रीय पातळीवरील अधिवेशने, परिषदा व चर्चासत्रे इत्यादींचे यशस्वीरित्या आयोजन व सक्रीय
सहभाग नोंदवून शोधनिबंधांचे वाचन केले आहे. सामाजिक व शैक्षणिक क्षेत्रातील त्यांच्या
योगदानाबद्दल आंतरराष्ट्रीय, राष्ट्रीय व राज्यस्तरीय विविध संस्था व संघटनांनी त्यांना पुरस्काराने
सन्मानित केले आहे. त्यांचे अनेक संशोधन पेपर, शोधनिबंध, लेख विविध आंतरराष्ट्रीय, राष्ट्रीय व
राज्यस्तरीय शोधपत्रिकेमध्ये प्रकाशित झाले असून ते विविध संशोधन पत्रिकेचे संपादक व सहाय्यार
मंडळावर कार्यरत आहेत. महागाष्ट राज्यशास्त्र व लोकप्रशासन परिषद या विचारप्रवण संस्थेत देखील
ते सक्रीय सहभागी आहेत. स्पर्धा परीक्षा, व्यक्तीमत्त्व विकास, रोजगार मार्गदर्शन इत्यादी विषयांवर
बहुसंख्य व्याख्याने दिलेली आहेत. तसेच विविध स्पर्धा परीक्षा पुस्तकांचे व संदर्भग्रंथांचे लेखनही
त्यांनी केलेले आहे.

भारतीय संविधान आणि राजकारण या प्रस्तुत ग्रंथाचे संपादन करत असताना त्यांनी घेतलेले
मौलिक परिश्रम, संवैधानिक निष्ठा, राजकीय प्रगल्भता आणि वैचारिक विद्वत्ता त्यांच्या निरंतर लेखन
प्रक्रियेतून विस्तृतपणे विशद झालेली आहे. या सर्व प्रक्रियेत संपादक म्हणून त्यांनी मुबलक वेळेची
उपलब्धता तसेच लेखक, प्राध्यापक, बौद्धिक विचारवंतांच्या लेखन परंपरेस मार्गदर्शन आणि प्रेरणा
देण्याचे काम डॉ. विलास आघाव यांनी केलेले आहे. प्रस्तुत संपादित ग्रंथात बहुआयामी विषयांचे
मौलिक संकलन व्हावे या हेतू आणि उद्देशाने त्यांनी जाणीवपूर्वक मान्यवर लेखक मंडळीशी संपर्क
प्रस्थापित करून लेखन कार्यास बळबळी देण्याचे काम केले आहे. त्यांच्या या परिश्रमाचे आणि
कामाचे वाचक वर्ग स्वागत केल्याशिवाय राहणार नाही याची खात्री आहेच.

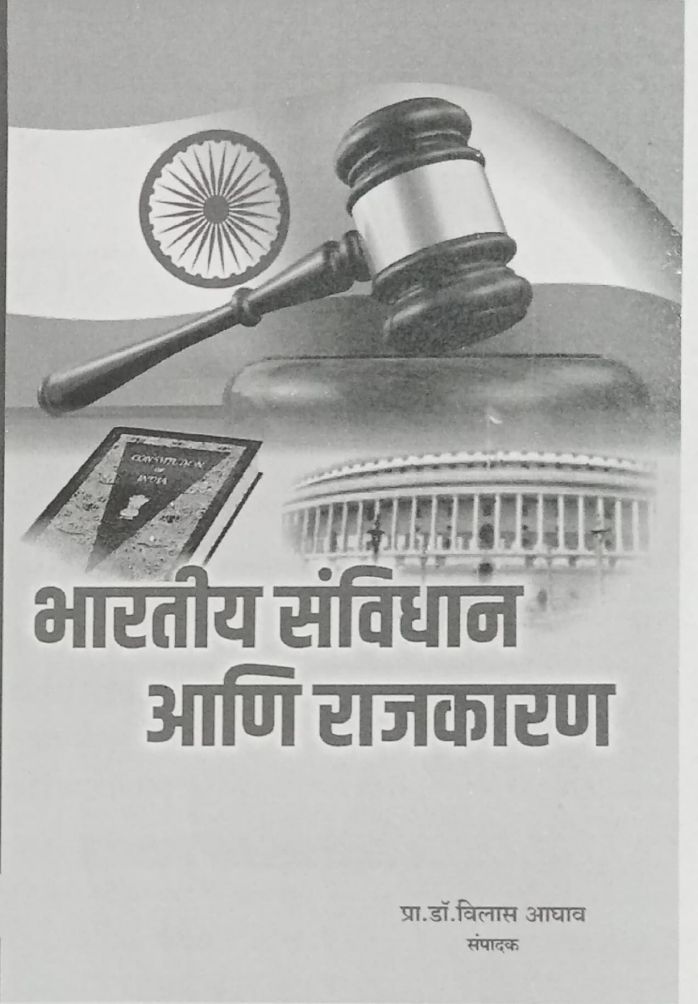
Dayadhan Publishers Group
263, Anudaya, Akola Road, Near Gram Panchayat Office,
Balsand, Hingoli Maharashtra State (India)
7276193979
www.dayadhanpublication.com

ISBN : 978-93-91097-18-9

भारतीय संविधान आणि राजकारण

प्रा. डॉ. विलास आघाव (संपादक)

भारतीय संविधान आणि राजकारण

प्रा. डॉ. विलास आघाव
संपादक

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli, Dist. Hingoli

Dist. Hingoli

Dist. Hingoli

भारतीय संविधान आणि राजकारण

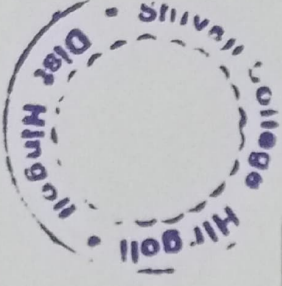
संपादक

प्रा. डॉ. विलास आघाव

उप प्राचार्य, राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,
आदर्श महाविद्यालय हिंगोली, जि. हिंगोली
(अध्यक्ष, राज्यशास्त्र अभ्यास मंडळ)
स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli, Dist. Hingoli

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli, Dist. Hingoli

दयाधन पब्लिशर्स ग्रुप,
भारत सरकारच्या MSME मंत्रालया अंतर्गत मान्यताप्राप्त.
नोंदणी क्रमांक MH-12-0001884

भारतीय संविधान आणि राजकारण

प्रा. डॉ. विलास आघाव (संपादक)

© सौ. मस्के अनिता दयाराम

आवृत्ती :- पहिली

प्रकाशिका

सौ. मस्के अनिता दयाराम

दयाधन पब्लिशर्स ग्रुप, 263, 'अनुदया', अकोला रोड, ग्रामपंचायत कार्यालयाजवळ, बळसोंड, हिंगोली. महाराष्ट्र राज्य, (भारत) 431513.

Mob. No. 7276193979 (WhatsApp) Call 9371725117

Email Id: - dayadhanpublishersgroup@gmail.com

Website: - <http://www.dayadhanpublication.com>

मुद्रक

श्रेया प्रिंटेर्स, 263, 'अनुदया', अकोला रोड, ग्रामपंचायत कार्यालयाजवळ, बळसोंड, हिंगोली. महाराष्ट्र राज्य, (भारत) 431513.

प्रकाशन दिनांक 26/11/2021

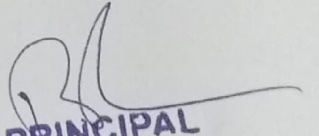
ISBN 978-93-91097-18-9

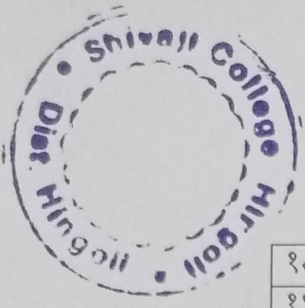
किंमत 225/-

टीप:-

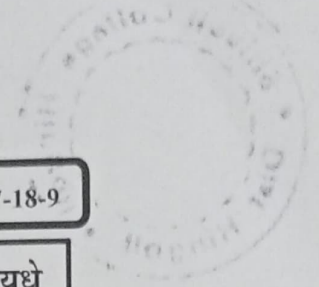
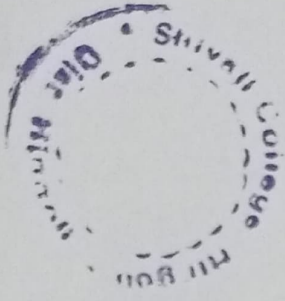
प्रस्तुत ग्रंथातील लेखन व पुनर्मुद्रण यांचे सर्व हक्क सौ. मस्के अनिता दयाराम यांच्याकडे राखीव आहेत. लेखन संप्रमित अथवा सदोष झाल्यास / आढळल्यास यासाठी केवळ लेखक/लेखिकाच जबाबदार असतील. ग्रंथातील भाषा, लेखन आणि आशय याविषयी संपादकप्रकाशक किंवा मुद्रक सहमत असतीलच असे नाही.

न्यायाधिकरण:- जिल्हा व सत्र न्यायालय, हिंगोली.

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli. Dist. Hingoli

१८	भारतीय राज्यघटनेची वैशिष्ट्ये	डॉ. श्रीनिवास भोंग	११४-११९
१९	विधानसभा कामकाज प्रक्रिया आणि संसदीय आयुधे	प्रा.डॉ. सुखनंदन ढाले	१२०-१२५
२०	तीन केंद्रिय घटनात्मक संस्थांचे अधिकार व स्वायत्ता : एक दृष्टिक्षेप	डॉ. चंद्रशेखर शंकरराव ढाले	१२६-१२९
२१	भारतीय संविधानाची उद्देशपत्रिका	सुभाष किसनराव पोते	१३०-१३४
२२	भारतीय संविधानातील नागरिकांचे मुलभूतहक्क	प्रा. डॉ. नवनाथ गोविंदराव अडकिणे	१३५-१३९
२३	लोकशाही आणि मुलभूत कर्तव्य	डॉ. रेखा रामनाथ बने	१४०-१४२
२४	निती आयोग	डॉ. कोनेरू बाबान्ना डुमलवाड	१४३-१४७
२५	लोकशाही आणि निवडणूक प्रक्रिया	प्रा. ज्ञानेश्वर बनसोडे डॉ. महादेव गव्हाणे	१४८-१५०
२६	कलम ३७० आणि संयुक्त राष्ट्र	प्रा.डॉ. विनोद गायकवाड	१५१-१५४
२७	केंद्र-राज्य संबंध	प्रा. डॉ. दिनकर संतुकराव कळंबे	१५५-१६१
२८	भारतीय संविधानातील समता: एक विचार	डॉ. रजनी अ. बोरोळे	१६२-१६६
२९	खाजगीपणाचा अधिकार	डॉ. प्रशांत विघे	१६७-१७३
३०	भारतीय राज्यघटनेची वैशिष्ट्ये	डॉ. विकास बी. चांदजकर	१७४-१७७
३१	महाराष्ट्र विधानसभा	डॉ. मनीषा शंकर यादव	१७८-१८३
३२	रोजगार हमी योजनेत ग्रामपंचायतीची भूमिका	प्रा. सुनील कांशिराम राठोड	१८४-१८७
३३	निर्वाचन सुधारणा	प्रा. डॉ. आर. जी. सुरळकर	१८८-१९२
३४	शिक्षण हक्क उपलब्धी आणि आव्हाने	प्रा. डॉ. डोंगरे एल. बी.	१९३-१९८
३५	न्यायमूर्ती सरकारिया आयोगाच्या मुख्य शिफारशी	प्रा. ढोबळे डी. बी.	१९९-२०६
३६	माहिती अधिकार कायदा २००५ : मधील संशोधन	प्रा.डॉ. आंधळे बी. व्ही.	२०७-२१०
३७	भारतीय संसद आणि न्यायालयीन सक्रियता	डॉ. संतोष कोल्हे	२११-२१५
३८	केंद्र-राज्य यांचे प्रशासकीय, कार्यकारी आणि आर्थिक संबंध	डॉ. सुनिल पिंपळे	२१६-२२१

भारतीय संविधान आणि राजकारण ISBN No. 978-93-91097-18-9

१९. विधानसभा कामकाज प्रक्रिया आणि संसदीय आयुधे

प्रा.डॉ. सुखनंदन ढाले
राज्यशास्त्र विभागप्रमुख
शिवाजी महाविद्यालय, हिंगोली
Email - dhalesu@gmail.com
Mob - ९८२२६९८८९८

प्रस्तावना

महाराष्ट्र राज्य विधिमंडळाचा इतिहास हा जाज्वल्य व प्रेरणादायी आहे. या विधिमंडळाने देशाला विविध क्षेत्रात नेतृत्व करणारे नेते दिलेले आहेत. मुंबई प्रांतांच्या विधिमंडळापासून खऱ्या अर्थाने महाराष्ट्र विधिमंडळाच्या इतिहासाला सुरवात होते. विधानसभेची कार्यपध्दती आणि कामकाज यांचे नियमन करण्यासाठी महाराष्ट्र विधानसभेने भारताच्या संविधानाच्या अनुच्छेद २०८ खंड (१) अन्वये नियम केलेले आहेत. या नियमांना महाराष्ट्र विधानसभा नियम असे म्हणतात. ते २३ ऑगस्ट १९६० पासून अंमलात आले आहेत. भारतीय संविधानाच्या कलम १७४ अन्वये राज्यपाल विधानसभेच्या अधिवेशनाची वेळ व जागा नेमून देणारी अधिसूचना काढून सचिवामार्फत ती विधानसभा सदस्यांना एक आवाहनपत्र (समन्स) पाठविले जाते. अधिवेशन प्रारंभ झाल्यानंतर अध्यक्षंच्या निर्देशास अधीन राहून सभागृहाच्या बैठकी सोमवार ते शुक्रवार या काळात होतात. सोमवारी दुपारी १२.०० वा. ते सायंकाळी ६.०० वाजेपर्यंत, मंगळवार ते गुरुवार ११.०० ते ५.०० वाजेपर्यंत तर शुक्रवारी सकाळी १०.०० ते ६.०० वाजे पर्यंत सभागृहाच्या बैठका चालतात.^१ विधानसभेचे कामकाज मराठी, हिंदी व इंग्रजी भाषेत चालते परंतु अध्यक्षांच्या परवानगीने. एखाद्या सदस्यास आपल्या मातृभाषेतून भाषण करता येते. भारतीय राज्यघटनेच्या कलम १७५ आणि १७६ प्रमाणे कायदेमंडळाचे अधिवेशनाच्या पहिल्या दिवशी तसेच दरवर्षी पहिल्या अधिवेशनाच्या सुरुवातीस विधानसभा व विधानपरिषद या दोन्ही सभागृहाच्या सदस्यांना उद्देशून राज्यपाल अभिभाषण करतात. म.वि.नि. ५९ नूसार सभागृहाचा अध्यक्ष सभागृहातील नेत्यांशी सल्लामसलत करून अभिभाषणात उल्लेख केलेल्या बाबींवर चर्चा करण्याची वेळ ठरवितात. अभिभाषणात राज्यपाल राज्यशासनाच्या कार्याचा आढावा घेऊन पुढील वर्षभरात राज्यशासनामार्फत हाती घेण्यात येणाऱ्या कार्यक्रमाची माहिती देतात. विधानसभा नियम ६० नूसार राज्यपालाच्या अभिभाषणानंतर कृतज्ञता ठराव एक सदस्य सभागृहात मांडतो. त्यास दुसरा अनुमोदन देतो. राज्यपालाच्या अभिभाषणावर दोन दिवस चर्चा चालते. या चर्चेच्या माध्यमातून विरोधी पक्ष राज्यसरकारवर टिका करतात.^२ काही दुरुस्त्या सुचवितात पण त्या संमत झाल्यावर सरकारला राजीनामा द्यावा लागतो.

• संसदीय आयुधे

जनताभिमुख राज्यकारभार व्हावा यासाठी देशातील राज्यकारभारावर लोकशाहीचे नियंत्रण व देखरेखीसाठी विकसित केलेले वेगवेगळे मार्ग, तंत्रे, साधने यांना संसदीय आयुधे (Devices of Parliamentary Democracy) असे म्हणतात. या आयुधांच्या माध्यमातून लोकप्रतिनिधी कार्यकारी मंडळावर नियंत्रण ठेवतात. विधानसभा सदस्यांच्या कामकाजातील यश हे प्रभावी संसदीय आयुधांच्या वापरावर अवलंबून असते. या संसदीय आयुधांची चर्चा पुढीलप्रमाणे करता येईल.

१) प्रश्नोत्तराचा तास

संसदीय लोकशाहीमध्ये लोकप्रतिनिधींना मिळालेली प्रमुख आयुध म्हणून प्रथमतः प्रश्नोत्तराच्या तासाचा उल्लेख करावा लागतो. संसद व घटकराज्यांच्या विधिमंडळाच्या कामकाजाची सुरवात ही प्रश्नोत्तराच्या तासाने होते. प्रत्येक दिवसाचा पहिला तास प्रश्नोत्तराचा असतो. या तासाला बहुतेक सर्व सदस्य हजर राहतात. त्याशिवाय सभागृहाच्या गॅलरीत पत्रकार व प्रेक्षकही उपस्थित राहू शकतात. विधानसभा सदस्य मंत्रीमंडळाला प्रश्न विचारतात. त्या विचारलेल्या प्रश्नांना उत्तर देणे मंत्रीमंडळाला बंधनकारक असते.^३ प्रश्नोत्तर तासाच्या माध्यमातून विधिमंडळ सदस्य हे राज्यसरकार व नोकरशाहीवर प्रभावी नियंत्रण ठेवू शकतात. सरकारच्या कारभारातील उणीवा, दोष, भ्रष्टाचार उघडकीस आणून जनतेसमोर सरकारला उघडे पाडण्याचे काम याद्वारे केले जाते. संसदीय लोकशाहीच्या विकासात प्रश्नोत्तराचा तास अतिशय महत्वाचा ठरलेला आहे. केंद्रीय व राज्यविधिमंडळात सामान्यतः जे प्रश्न विचारले जातात त्याचे तीन प्रकार पडतात.

अ) तारांकित प्रश्न (Starred Questions) -

सभागृहात ज्या प्रश्नांची उत्तरे तोंडी दिली जातात त्या प्रश्नांना तारांकित प्रश्न म्हणतात. अशा प्रश्नांवर (*) अशी खुण केली जाते. ^४

ब) अल्पसूचना प्रश्न (Short Notice Questions) †

अल्पसूचना प्रश्न हा तातडीचा असल्यामुळे तारांकित प्रश्नाच्या आधी घेतला जातो व या प्रश्नावरील चर्चेत तारांकित प्रश्नाप्रमाणे अनुपुरक प्रश्नोत्तरे होतात. ^५

क) अतारांकित प्रश्न ‡

विधानसभा सदस्यांनी विचारलेल्या प्रश्नांना लेखी स्वरूपात उत्तर हवे असते अशा वेळी सदस्य अतारांकित प्रश्नाची सूचना देतात. केवळ माहिती हवी असते किंवा सांख्यिकीय माहिती विचारली असेल असे प्रश्नही सामान्यतः अतारांकित प्रश्न म्हणून स्विकृत केले जातात. ^६

२) प्रस्ताव (Motion / Proposal)

एखाद्या विषयावर सभागृहाचे मत आजमावण्यासाठी तसेच त्या बाबतीत निर्णय जाणून घेण्यासाठी सदस्यांमार्फत त्यांचे मत व अपेक्षा प्रदर्शित करणारा प्रस्ताव सभागृहासमोर विचारार्थ आणला जातो. सभागृहाचे मत आजमावण्यासाठी कोणताही

विषय सभागृहासमोर प्रस्तावाच्या माध्यमातून येणे आवश्यक असते. या प्रस्तावावरील चर्चेचे सर्वसाधारण चार भाग पडतात. १) प्रस्ताव मांडणे, २) मा. अध्यक्षाना सभागृहासमोर ठेवणे ३) चर्चा ४) मतदान व सभागृहाचा निर्णय.

३) स्थगन प्रस्ताव (Adjournment Motion)

महाराष्ट्र विधानसभा नियम ९७ नूसार निकडीच्या तातडीच्या म्हणजेच नेमक्याच घडलेल्या सार्वजनिक महत्वाच्या एखाद्या विषयावर सभागृहासमोर असलेल्या विहित कामकाज बाजूला सारून चर्चा करण्यासाठी जो प्रस्ताव मांडावयाचा असतो. त्याला स्थगन प्रस्ताव म्हणतात. सभागृहात हा प्रस्ताव मांडण्यापूर्वी अध्यक्षाना त्यास अनुमती मिळणे आवश्यक आहे. त्या सदस्याचे सभागृहाच्या अनुमतीसाठी प्रस्ताव मांडल्यानंतर २९ किंवा जादा सदस्य उभे राहिल्यास सभागृहाची अनुमती आहे किंवा २९ पेक्षा कमी सदस्य उभे राहिल्यास सभागृहाची अनुमती नाही असे मा. अध्यक्ष जाहिर करतात. त्यानंतर त्या सभागृहाच्या बैठकीचे शेवटचे दोन तास उपलब्ध असतांना सभागृहासमोर असलेले विहित कामकाज बाजूला सारून स्थगन प्रस्तावावर चर्चा सुरु होते.^७

४) लक्षवेधी सूचना (Calling Attention)

सार्वजनिक महत्वाच्या आणि तातडीच्या बाबीकडे संबंधित खात्याच्या मंत्र्यांचे लक्ष वेधण्यासाठी जी सूचना दिली जाते तिला लक्षवेधी सूचना म्हणतात. महाराष्ट्र विधानसभा नियम १०५ मध्ये या आयुधाची तरतूद केलेली आहे.^८

५) अर्धा-तास चर्चा (Half an hour discussion)

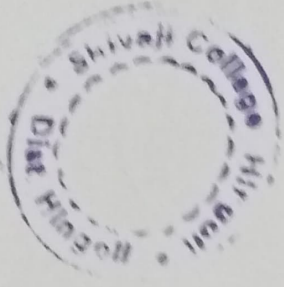
महाराष्ट्र विधानसभा नियम ९४ अन्वये अर्धा तास चर्चा हे विधिमंडळात वापरले जाणारे महत्वाचे संसदीय आयुध आहे. इतर सार्वजनिक महत्वाच्या विषयावरसुद्धा चर्चा उपस्थित करणे सुलभ झाले आहे.^९

६) अल्पकालीन चर्चा (Short Duration Discussion)

महाराष्ट्र विधानसभा नियम १०१ अन्वये सार्वजनिक निवडीच्या विषयावर चर्चा उपस्थित करण्याचे हे एक महत्वाचे संसदीय आयुध उपलब्ध आहे. या चर्चेला जास्तीत जास्त अडीच तास वेळ असल्यामुळे तातडीचे सार्वजनिक महत्वाच्या विषयावर सभागृहात चर्चा उपस्थित करण्यासाठी सदस्यांना विशेषतः विरोधी पक्षाच्या सदस्यांना एक जास्त संधी मिळते. अल्पकालीन चर्चेची तरतूद सन १९५८ ला करण्यात आली. त्यामुळे अल्पकालीन चर्चा हे संसदीय आयुध सदस्यांना अधिक उपयुक्त ठरले आहे.^{१०}

७) अंतिम आठवडा प्रस्ताव (Last Week Motion)

महाराष्ट्र विधानसभा नियम २९२ अन्वये १९७१ ला या प्रस्तावासंबंधीच्या तरतूदीचा समावेश करण्यात आला आहे. या प्रस्तावाचा महत्वाचा उद्देश म्हणजे सभागृह स्थगित होण्यापूर्वी निकटच्या कालावधीत अडचणी, समस्या/प्रश्न सभागृहासमोर आणणे हा आहे. सभागृहातील नेत्यांशी विचार विनिमय करून अशा पुरेशा सार्वजनिक महत्वाच्या बाबींवर चर्चा घडून आणण्यासाठी शेवटच्या आठवड्यातील एक दिवस नेमून देतात. त्यासाठी तीन दिवस अगोदर प्रस्तावाची लेखी सूचना देता येईल. सूचना स्विकारण्यापूर्वी अध्यक्ष ज्या विभागाशी तो प्रस्ताव संबंधीत असेल त्या विभागाच्या मंत्र्यांशी सल्लामसलत

दिवसाच्या आत अध्यक्ष ठरवतील त्या दिवशी प्रस्ताव विचारात घेतला जातो. जर २९ पेक्षा कमी सदस्य उभे राहिले तर प्रस्ताव विधानसभेची अनुमती नाही असे अध्यक्ष जाहिर करतात.^{१३}

११) ठराव (Resolution)

सार्वजनिक हिताच्या प्रश्नांवर सभागृहात चर्चा करण्यासाठी ठराव हे संसदीय आयुध अत्यंत महत्वाचे आहे. ठराव हा एक मुळ प्रस्तावच आहे. या ठरावाचे पुढील काही प्रकार पडतात.

अ) अशासकीय ठराव (Non-official Resolution) - महाराष्ट्र विधानसभा नियम १०६ अन्वये हा ठराव मांडला जातो. विधानसभा नियम १२ अन्वये शुक्रवारच्या बैठकीचे शेवटचे अडीच तास अशासकीय कामकाजासाठी नेमून देण्यात येतात.

ब) शासकीय ठराव (Official Resolution)- महाराष्ट्र विधानसभा नियम ११० अन्वये ज्या ठरावांची सूचना मंत्री किंवा महाधिवक्ता यांनी दिलेली असेल त्याला शासकीय ठराव म्हणतात अशा ठरावाच्या बाबतीत सात दिवसाची सूचना द्यावी लागते.

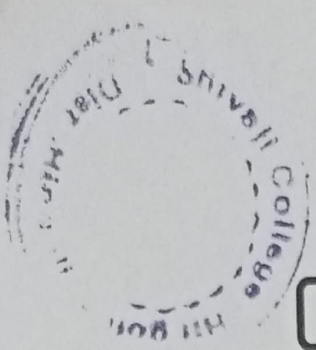
क) संवैधानिक प्रस्ताव (Statutory Motion)- महाराष्ट्र विधानसभा नियम २९० अन्वये संविधान व अधिनियामातील तरतुदीच्या अनुषंगाने हा प्रस्ताव मांडला जातो. यामुळे या प्रस्तावाला संवैधानिक प्रस्ताव असे म्हणतात. हा प्रस्ताव मंत्री अथवा अशासकीय सदस्य यांना मांडता येतो. अध्यादेश नापसंतीचा प्रस्ताव मा. अध्यक्ष, उपाध्यक्षांना पदावरून दूर करण्यासंबंधीच्या प्रस्तावाचा यात समावेश होतो.

१२) अभिनंदनपर प्रस्ताव (Congratulatory Motion)

सभागृहाच्या बैठकीस प्रारंभ होण्यापूर्वी अध्यक्षांच्या परवानगीने अभिनंदनपर प्रस्ताव प्रश्नोत्तराच्या वेळेनंतर कोणत्याही वेळी मांडता येतो.^{१४}

सारांश

लोकशाही शासन पध्दती ही जगातील एक सर्वोत्तम शासन पध्दती म्हणून आज नावारूपास आली आहे. ब्रिटीश पार्लमेंटच्या धर्तीवर जगातील जवळपास ११५ देशांनी प्रातिनिधिक लोकशाहीचा स्विकार केलेला असून देशातील राज्यकारभारावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी वेगवेगळ्या संसदीय आयुधांचा वापर केला जातो. लोकशाही शासनव्यवस्थेत जनता ही सार्वभौम असते. त्यामुळे लोकांनी निवडून दिलेल्या प्रतिनिधीला मंत्रीमंडळ हे जबाबदार असते. जोपर्यंत लोकप्रतिनिधी सभागृहाचा (विधानसभेचा) पाठिंबा मंत्रीमंडळाला असेल तोपर्यंतच मंत्रीमंडळ सत्तेवर राहू शकते. मंत्रीमंडळावर लोकप्रतिनिधीचे नियंत्रण राहावे यासाठी योग्य काम करणाऱ्या शासनाला पाठिंबा देणे, अयोग्य काम करणाऱ्या शासनाला बदलणे, त्यांना लोकहितवादी बनविणे, त्यांच्या चुकांबद्दल जाब विचारणे, धोरणात बदल करण्यास भाग पाडणे, लोकहिताचे निर्णय घेण्यास भाग पाडणे, शासनाच्या कारभारात पारदर्शकता निर्माण करण्यासाठी विधिमंडळ सदस्यांना प्रश्नोत्तराचा तास, प्रस्ताव, लक्षवेधी सूचना, अर्धा तास चर्चा, अल्पकालीन चर्चा, अंतिम आठवडा प्रस्ताव, अविश्वास प्रस्ताव, विश्वासदर्शक प्रस्ताव, ठराव, अभिनंदन प्रस्ताव अशा संसदीय आयुधांचा वेळेनुसार वापर करता येतो. यामुळे

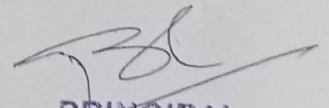

भारतीय संविधान आणि राजकारण ISBN No. 978-93-91097-18-9

लोकशाहीला बळकटी येते. शासनाच्या ध्येयधोरणासंबंधी तसेच जनकल्याणार्थ राबविण्यात येणाऱ्या विविध योजना, प्रश्नांवर, धोरणावर विधिमंडळात साधक-बाधक चर्चा होते. चर्चेअंती निर्णय घेतले जातात. यातून विधिमंडळ सदस्य विविध संसदीय आयुधांच्या माध्यमातून शासनाला दिशा देण्याचे व प्रशासन गतिमान करण्याचे कार्य करत असतात.

संदर्भसूची

- १) महाराष्ट्र विधानसभा नियम (२०१४), अकरावी आवृत्ती, महाराष्ट्र विधिमंडळ सचिवालय, मुंबई - २२.
- २) चतुरस्र वसंतराव, नाईक - हरित क्रांतीचे प्रणेते (२०१५), महाराष्ट्र विधिमंडळ सचिवालय, मुंबई.
- ३) गव्हाणे, डॉ. अजय, (२०१४), संसदीय लोकशाहीची आयुधे, नांदेड, क्रिएटिव्ह पब्लिकेशन, १३५.
- ४) गव्हाणे, डॉ. अजय, (२०१४), संसदीय लोकशाहीची आयुधे, नांदेड, क्रिएटिव्ह पब्लिकेशन, १४२.
- ५) महाराष्ट्र विधानसभा नियम (२०१४), अकरावी आवृत्ती, महाराष्ट्र विधिमंडळ सचिवालय, मुंबई - २८.
- ६) गिरमे, के.टी., (१९८३), विधानसभा परिचय आणि कामकाज, द्वितीय आवृत्ती पुणे, विद्या प्रकाशन, १८५.
- ७) कळसे, अनंत., (संकलन) (२०१५), भारतीय संविधानाची तौलानिक वैशिष्ट्ये व विधिमंडळ कामकाज, मुंबई, महाराष्ट्र विधिमंडळ सचिवालय व राष्ट्रकुल संसदीय मंडळ, महाराष्ट्र शाखा १६.
- ८) कळसे, अनंत., (संकलन) (२०१५), भारतीय संविधानाची तौलानिक वैशिष्ट्ये व विधिमंडळ कामकाज, मुंबई, महाराष्ट्र विधिमंडळ सचिवालय व राष्ट्रकुल संसदीय मंडळ, महाराष्ट्र शाखा १६.
- ९) कळसे, अनंत., (संकलन) (२०१५), भारतीय संविधानाची तौलानिक वैशिष्ट्ये व विधिमंडळ कामकाज, मुंबई, महाराष्ट्र विधिमंडळ सचिवालय व राष्ट्रकुल संसदीय मंडळ, महाराष्ट्र शाखा १७.
- १०) कळसे, अनंत., (संकलन) (२०१५), भारतीय संविधानाची तौलानिक वैशिष्ट्ये व विधिमंडळ कामकाज, मुंबई, महाराष्ट्र विधिमंडळ सचिवालय व राष्ट्रकुल संसदीय मंडळ, महाराष्ट्र शाखा २०.
- ११) गव्हाणे, डॉ. अजय, (२०१४), संसदीय लोकशाहीची आयुधे, नांदेड, क्रिएटिव्ह पब्लिकेशन, १४६.

PRINCIPAL
Shivaji College
Hingoli, Dist. Hingoli